

Häfte 1

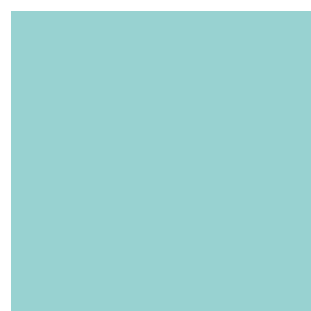
Antisemitism i Europa fram till 1945

Undervisningsmaterial om antisemitism och judisk historia i Europa

Anne Frank House, OSSE/ODIHR
Svenska kommittén mot antisemitism, Forum för levande historia

svenska
kommittén | **mot
antisemitism**

FORUM
FOR
LEVANDE
HISTORIA

1 Judisk – vad betyder det?

Judar är en folkgrupp och/eller anhängare av en religion, judendomen.

Enligt judisk religiös lag är den jude som har en judisk mor eller som har omvänt sig till judendomen. På samma sätt som andra identiteter kan judisk identitet betyda olika saker för olika människor. För vissa är det främst en religiös identitet, för andra även eller endast en kulturell eller nationell identitet.

Inom den judiska religionen finns olika riktningar. Judendomen tolkas och utövas på olika sätt. Många troende judar följer religionens regler för hur man ska leva och utöva sin tro. Andra följer inte dessa regler, men känner sig förbundna med judendomen av historiska skäl och genom familjetraditioner. De firar judiska helgdagar och besöker ibland synagogan, den judiska gudstjänstlokalen. Det finns också många judar som varken är troende eller följer judiska traditioner liksom sådana som saknar band till sin judiska bakgrund.

Molly, 18 år, Stockholm, Sverige
♥ Gillar: Läsa, måla och vara med kompisar och familj.

Mor- och farföräldrar: Släkten på min mormors sida härstammar från de första judarna i Sverige som kom hit i slutet av 1700-talet. På farmor och farfars sida har jag rötter i Tyskland och Ryssland. Min familj har funnits länge i Sverige.

Att vara judinna: Det är en stor del av min identitet. Jag firar judiska helger, men för mig handlar det framförallt om traditionen och att vara tillsammans med familj och vänner. Gemenskap, värme och att vara en bra människa, det är viktigt för mig.

Aaron, 15 år, Stockholm, Sverige
♥ Gillar: Spela basket och vara med kompisar.

Mor- och farföräldrar: Min familj kommer ursprungligen från Indien.

Att vara jude: För mig handlar det om att bevara och komma ihåg. Att hålla på judiska traditioner är viktigt. Det finns en gemenskap och samhörighet som ger mig en trygg identitet.

Judar i Sverige

Judar har levt i Europa i mer än tvåtusen år. I Sverige har det funnits en judisk befolkning sedan slutet av 1700-talet. Den svensk-judiska befolkningen uppskattas idag till cirka 18 000 individer.

Vem är du?

– fyll i uppgifterna om dig själv så bra du kan

Namn:

Födelseort:

Jag bor i:

Ålder:

Mina far- och morföräldrar kommer från:

♥ Jag älskar att:

Jag menar att det viktigaste i livet är:

Judendom

Judendomens viktigaste böcker är Tanach (den hebreiska bibeln eller vad kristna kallar Gamla testamentet) och Talmud. Tanach utgörs bland annat av de fem Moseböckerna, som kallas Tora. Talmud är en samling kommentarer till Tanach, framför allt till Toran.

Vad är antisemitism?

Många grupper har genom historien drabbats av fientlighet. En sådan grupp är judarna.

Antisemitism

Antisemitism betyder fördomar och hat mot judar. Med fördomar menas felaktiga och ofta negativa uppfattningar som används för att beskriva en hel grupp.

I Europa har judar utsatts för diskriminering och förföljelse under hundratals år. Till en början spreds fientligheten av den kristna kyrkan. Under 1800- och 1900-talet blev hatet allt mer nationalistiskt och rasistiskt. Det mest extrema exemplet på antisemitism är det nazistiska Tysklands folk mord på närmare sex miljoner judar under andra världskriget.

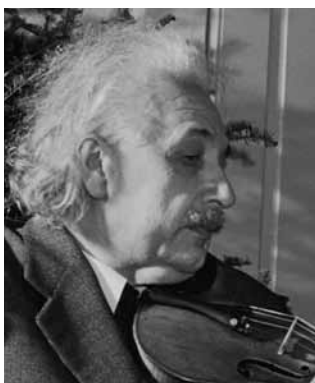
Även idag finns antisemitism. Antijudiska fördomar

kan komma till uttryck i politiska debatter, i tidningar och TV, på Internet, på fotbollsläktare, på skolgårdar och i vanliga samtal. Nazistiska och andra politiskt extrema grupper sprider hat mot judar och andra minoriteter. Hatet övergår i vissa fall i hot, vandalisering och våld. Varje år drabbas judar i Europa och andra delar av världen av hundratals attacker.

När du arbetar med undervisningsmaterialet kommer du att lära dig mer om antisemitismens historiska och nutida uttryck. Kanske får du därigenom också nya idéer om hur man kan motverka antisemitism och andra typer av fördomar.

"En del säger att jag är svensk, andra påstår att jag inte är det för att jag 'inte ser svensk ut'. Men man kan väl ha flera nationella identiteter på samma gång? Och jag känner mig nog mest som stockholmare, när allt kommer omkring." [Sakine Madon, svensk journalist \(och fotbollsdomare\) med en kurdisk och en turkisk förälder.](#)

"Om min relativitetsteori visar sig framgångsrik, kommer Tyskland att hävda att jag är tysk och Frankrike att jag är en världsmedborgare. Om min teori skulle visa sig felaktig, kommer Frankrike att säga att jag är tysk, och Tyskland kommer att förklara att jag är jude." [Albert Einstein, tysk-judisk fysiker](#)

"Jag älskar att vara skådespelare, men gillar inte allt det andra som hänger ihop med att vara en kändis. Tidningar och Internet gör att din identitet blandas upp med hur människor uppfattar dig." [Nicole Kidman, skådespelare](#)

Uppgifter

Alla människor är olika. Men det kan vara svårt att säga vad som gör en till den man är. För några människor är religion, kultur eller ursprung viktigt. För andra kan ens vänner, intressen eller arbete vara avgörande. Andra människors uppfattningar kan också ha betydelse för hur man ser på sig själv.

Här intill kan du läsa vad tre helt olika människor har sagt om identitet.

1. Identitet

Välj ut en av de tre personer som uttalar sig här intill. Förklara med egna ord vad du tror att personen menar.

2. Från Sverige eller...?

a. Fundera över vad som kan vara bra eller dåligt med att flytta till ett nytt land.

Det som är bra är...

Det som är dåligt är...

b. Använd klassens svar på "Vem är du?". Sammanställ tillsammans en lista som visar vilka städer eller platser far- och morföräldrarna kommer ifrån. Markera sedan på en Sverige-, Europa- och en världskarta platserna och om möjligt hur personerna flyttat. Häng upp kartorna i klassrummet.

2 Varför är judar spridda över hela världen?

Judendomen uppstod för tusentals år sedan i det område som idag är Israel och Palestina. Perioder av förtryck av främmande makthavare ledde till att judar fördrevs eller utvandrade från sitt ursprungliga hemland för att bosätta sig i till exempel Spanien eller Nordafrika. Det fanns också människor som omvände sig till judendomen. Med tiden kom judar att leva utspridda över hela världen.

De första judarna levde i det område som idag är Israel och Palestina. Där grundlade de den judiska religionen och uppförde ett tempel i Jerusalem, vilket blev ett centrum för judiskt liv. Templet raserades 586 före vår tideräkning (f. Kr.) av babylonierna men ett nytt byggdes snart upp. Under 500-talet före vår tideräkning levde många judar i fångenskap i Babylonien (nuvarande Irak). Detta var början på det som kallas den judiska diasporan, det vill säga judarnas spridning utanför sitt ursprungliga hemland.

Från och med romarnas erövring år 63 blev landet en provins i Romarriket med namnet Judéen. Under ett judiskt uppror mot den romerska makten åren 66–73 jämnade romarna, ledda av den blivande kejsaren Titus, Jerusalem med marken år 70 och förstörde det andra templet. Delar av landet tömdes på sin befolkning. Judiska fångar såldes som slavar, många flydde eller utvandrade till området runt Medelhavet, däribland Spanien, Grekland och Nordafrika.

Moses Maimonides (1138–1204) är en av de mest inflytelserika tänkarna i judisk historia. Maimonides föddes i Cordoba, men tvingades som ung tillsammans med sin familj att fly därifrån. Efter att ha bott en tid i Marocko och i Palestina slog han sig ned i Kairo, Egypten, där han verkade som rabbin och som sultanens personliga läkare. Maimonides talade och skrev arabiska och hebreiska. Statyn på bilden finns i Cordoba.

Västra muren i Jerusalem, även kallad "klagomuren", är allt som finns kvar av det tempel som romarna förstörde år 70. Judar från hela världen kommer för att be på denna plats. Strax ovanför där templet tidigare låg finns nu Klippdomen och al-Aqsa-moskén, som är en helig plats för muslimer.

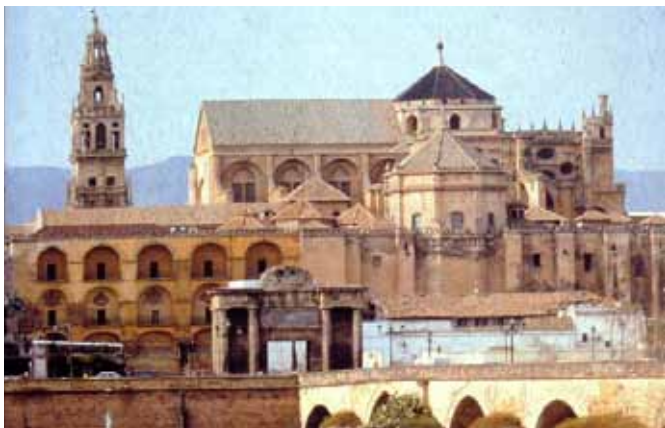
Åren 132–135 följde ytterligare ett uppror som kortvarigt återupprättade judarnas oberoende. Det slogs ner skoningslöst av kejsaren Hadrianus och följderna blev ännu svårare än efter det första upproret. Majoriteten av befolkningen dödades, förslavades eller fördrevs. Romarna ändrade namnet på provinsen från Judéen till Syrien–Palestina.

I det medeltida Europa levde judar som minoritet omgiven av en kristen majoritet. Judar utvecklade egna samhällen med ett eget religiöst, socialt och kulturellt liv. Under vissa perioder levde kristna och judar ganska fredligt sida vid sida, under andra utsattes judar för förtryck och diskriminering av kristna makthavare. Judar tvingades i vissa städer att bo i särskilda kvarter och förbjöds att arbeta med vissa yrken. De anklagades på falska grunder för att ha mördat Jesus, en beskyllning som under århundraden ledde till förföljelse och våld mot judar.

Cordoba

Många judar utvandrade till Spanien. Med tiden begränsades deras frihet allt mer av de kristna kungarna. Efter att muslimer från Nordafrika erövrade Spanien år 711 förbättrades situationen. Under muslimskt styre skapades under de påföljande århundradena en rik kultur. Även om det inte saknades konflikter, kunde muslimer, kristna och judar under lång tid leva ganska fredligt sida vid sida. Cordoba blev Europas modernaste stad och ett centrum för konstnärer och vetenskapsmän från många länder.

Under 1000-talet ägde några massakrer rum mot judarna i Cordoba och Granada, men det var framför allt från och med 1100-talet som de muslimska härskarna blev mer intoleranta mot kristna och judar. Samtidigt utvidgade de kristna kungarna sin makt och så småningom erövrade de hela Spanien. Judar och muslimer pressades att omvända sig till kristendomen. År 1492 fördrevs alla judar från Spanien. De flesta av dem tog sig till Nordafrika, Grekland och Turkiet. Andra flydde till Italien, Holland och östra Europa. Synagogan i Cordoba gjordes om till ett sjukhus och stadens största moské förvandlades till en kyrka. De judar som härstammar från Spanien kallas sefardiska judar. På det judiska språket hebreiska betyder Sefarad just Spanien.

Uppgifter

1. Diaspora

a. Förklara med egna ord vad diaspora betyder. Känner du till andra grupper som kan sägas leva i diaspora?

b. Före Förintelsen levde de flesta judar i Europa. På kartan nedan kan du se var judar lever idag. Vilka kan orsakerna vara till att judar lever där de gör?

c. Siffrorna på kartan är bara uppskattningar. Varför tror du att det är svårt att veta hur många judar som lever i olika områden?

d. Det finns ingen tillförlitlig statistisk på exempelvis hur många muslimer, judar och hinduer det bor i Sverige. Varför tror du att svenska myndigheter inte registrerar religiös tro? Diskutera.

2. Cordoba mellan 711 och 1100

a. Perioden är känd som den "gyllene tiden". Staden utvecklades till ett centrum för vetenskap och kultur. Befolkningen bestod av många olika folkslag med olika religioner. På vilka sätt kan detta ha bidragit till stadens framgång?

b. Det kan finnas olika orsaker till att ett ganska tolerant samhälle blir intolerant och börjar förfölja människor. Här följer några förslag. Vilken tror du är den viktigaste orsaken?

1. Nya ledare
2. Fördomar och hat
3. Krig eller hot om krig
4. Fattigdom
5. Eget förslag

Judar lever utspridda i stora delar av världen. På bilden anges uppskattningar av storleken på de judiska befolkningarna.

3 Flykt undan förföljelse

Under den tidiga medeltiden fanns i Väst- och Centraleuropa blomstrande judiska samhällen med köpmän, hantverkare, läkare och apotekare. Korstågen och pesten blev slutet för dessa.

Från slutet av 1000-talet drog kristna styrkor (korståg) genom Europa i riktning mot det område som idag är Israel och Palestina. Påven hade uppmanat dem att driva bort de "otrogna" muslimerna från "det heliga landet" och befria Jerusalem. På vägen dit hetsade en del predikare också mot judarna, som de anklagade för att ha mördat Jesus. Framför allt de två första korstågen ledde till massakrer på judar i Frankrike och i det tyska Rhenlandet. I städer som Mainz, Worms och Köln utplånades de judiska samhällena nästan helt. Under det tredje korståget i slutet av 1100-talet inträffade också massakrer på judar i England.

Pesten i Europa

I mitten av 1300-talet härjade pesten i Europa. Den dödade kanske 25 miljoner människor, en tredjedel av Europas dåvarande befolkning. Ingen kunde förklara varför så många smittades av den dödliga sjukdomen. Fördomar mot judar var utbredda. De blev ofta syndabockar och utpekades i vissa fall som skyldiga till pesten. Falska rykten spreds om att judar förgiftade brunnar i syfte att sprida sjukdomen. Anklagelserna ledde till omfattande förföljelser. Judar brändes på bål och ett stort antal judiska församlingar utplånades. Efter förföljelserna levde judar ofta i stor fattigdom.

Det ökade förtrycket ledde till att stora judiska grupper utvandrade till Polen och senare till det polsk-litauiska

riket. De styrande välkomnade judiska invandrare i hopp om att de skulle kunna bidra till rikets välstånd. Judar var fria att utöva sin tro och kultur, men tilläts inte äga mark. Det bidrog till att många judar bosatte sig i byar och städer och arbetade som handelsmän och hantverkare. I dessa områden uppstod de största judiska församlingarna i Europa och ett rikt religiöst liv.

Massakrer i Ukraina

Men det fanns också fientlighet mot judar. I samband med ett uppror mot polska adelsmän i Ukraina vid mitten av 1600-talet mördades tiotusentals judar. När Polen och Litauen delades i slutet av 1700-talet kom de flesta litauiska judar under tsarryskt styre. I Tsarrysland tilläts judar endast bo inom ett speciellt avgränsat område.

Polen och Litauen

Före 1939 levde cirka 3 miljoner judar i Polen. De utgjorde 10 procent av den polska befolkningen och en tredjedel av invånarna i Warszawa. Flera judiska politiska partier och sociala organisationer var verksamma. Även i Litauen fanns en stor judisk minoritet. Under andra världskriget föll de polska och litauiska judarna offer för den nazityska folkmordspolitiken. Mycket få överlevde. Därmed förstördes också en månghundraårig judisk kultur i dessa länder.

Askenasiska och sefardiska judar

Askenasiska judar: judar som härstammar från de medeltida judiska församlingarna i Tyskland (Askenas var det medeltida hebreiska namnet på Tyskland) och östra Frankrike, och som senare bosatte sig i centrala och östra Europa. Språket jiddisch som är en blandning av äldre tyska, hebreiska och slaviska språk, växte fram bland askenasiska judar.

Sefardiska judar: judar som härstammar från Iberiska halvön (Spanien och Portugal), och som fördrevs därifrån 1492. Bland sefardiska judar talas ladino, som är en blandning av äldre spanska och hebreiska med arabiska och turkiska inslag.

En fransk bibelillustration från cirka 1250 som visar hur korsriddare dödar judar. De judiska männen känns igen på deras spetsiga hattar. I delar av Europa tvingades judar att bära en speciell hatt eller en gul ring på kläderna så att det blev möjligt att se vilka som var judar.

Barn i det judiska kvarteret i Krakow före andra världskriget.

Krakow

Krakow var en viktig stad för judarna i Polen från 1500-talet och framåt. I stadens judiska kvarter fanns synagogor och judiska skolor. Under vissa perioder sammanlevde judar och kristna ganska fredligt, under andra utsattes judar för fientlighet och förföljelse.

I början av 1930-talet utgjorde judar cirka en fjärdedel av befolkningen i Krakow. Majoriteten av dessa mördades av nazisterna under andra världskriget. I filmen "Schindler's List" (1994) skildras bland annat det judiska gettoto i staden liksom koncentrationslägret Plaszow.

Idag bor det få judar i Krakow, men under senare år har intresset vuxit för stadens judiska historia. En årlig judisk kulturfestival drar många besökare från Polen och andra länder.

Uppgifter

Illustration från en sachsisk lagsamling från 1235. Kejsaren lovar fred till judar (till vänster), kvinnor och munkar. I Centraleuropa hade judarna inte rätt att bära vapen och därför beviljades de särskilt skydd av kejsaren.

1. Judarnas speciella ställning

a. Hur framställs den judiske mannen på bilden ovan?

b. Varför tror du att judar i vissa delar av Europa tvingades att bära ett speciellt kännetecken?

c. På vilka fler sätt utsattes judarna för orättvis behandling eller förföljdes i Europa?

2. Krakow

a. På många platser anklagades judarna för att ha orsakat pesten och utsattes för förföljelse. Till vilket land utvandrade stora grupper av judar?

b. Vad tror du hände med judarnas egendom, hus och värdeföremål när nazisterna tvingade in judarna i Krakows getto under andra världskriget?

c. Varför tror du att så många är intresserade av att lära sig mer om den judiska historien och kulturen i Krakow idag?

Unga dansar under den judiska kulturfestivalen i Krakow.

4 Judiskt liv i mellersta och norra Europa

Judar har levt i tyskspråkiga områden åtminstone sedan 1000-talet. Judar som härstammade från Portugal och Spanien bosatte sig i Holland och andra delar av norra Europa under 1500- och 1600-talet. Sverige har haft en liten judisk befolkning sedan slutet av 1700-talet.

Diskriminering och fördomar

En religiöst grundad diskriminering påverkade judars levnadsvillkor i Europa. För att utöva vissa vanliga yrken krävdes under medeltiden att man var medlem i ett skrå, en sammanslutning för människor som arbetar med samma sak. I skrå kunde endast kristna vara medlemmar. Judar tvingades därför hitta andra arbeten. Några av de områden som stod öppna för dem var handel och penningutlåning.

Mot slutet av 1100-talet och under 1200-talet förbjöd kyrkan de kristna att låna ut pengar mot ränta. Det var däremot tillåtet för judar, och under den här tiden sysslade många judar med penningutlåning mot ränta. Intäkterna från låneverksamheten gick bland annat till de särskilda skatter judarna var tvungna att betala till furstar och kejsare. Trots förbudet var det vanligt att även kristna lånade ut pengar och tog räntor, till och med kyrkliga företrädare gjorde det. Judar och kristna lånade också pengar av varandra. Efter 1200-talet minskade judarnas roll i penningutlåningen, som nu dominerades av kristna handelsmän och finansärer. Ändå levde bilden av judar som rika, utsugare, snåla och giriga kvar. Några av de mest seglivade fördomarna om judar kommer från den här tiden och handlar just om pengar.

Innergård vid Stora Tvärgatan 4 i Lund, kring sekelskiftet 1900. I fastigheten bodde flera judiska familjer.

Aaron Isaac (1730–1817), sigillgravör och köpman, invandrade från Tyskland till Sverige 1774. Han blev den förste juden som fick tillstånd att bosätta sig i landet utan att omvända sig till den lutherska läran. Aaron Isaac grundade den judiska församlingen i Stockholm.

Sverige

Genom kristendomen nådde antijudiska fördomar Sverige hundratals år innan landet hade en judisk befolkning. Längre fanns också ett religiöst motiverat förbud mot judisk invandring. Först i slutet av 1700-talet tilläts judar utöva sin religion och bilda församlingar i Sverige. Bakom beslutet stod kung Gustav III som ansåg att invandring av judar skulle bidra till att modernisera den svenska ekonomin.

De första judarna som slog sig ned i Sverige kom från Tyskland. Judars rättigheter var dock enligt det så kallade judereglementet starkt begränsade. De fick inte gifta sig med kristna och tilläts endast bosätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping och senare Karlskrona. Med tiden avtog diskrimineringen. Judereglementet avskaffades, men det var först 1870 som judar fick samma medborgerliga rättigheter som andra svenskar.

Den judiska befolkningen i Sverige har alltid varit liten. År 1880 fanns knappt 3 000 judar i Sverige. Kring sekelskiftet 1900 invandrade ett par tusen judar från Östeuropa på grund av förtryck och diskriminering.

Nazistiskt flygblad från 1935 som använder den urgamla fördomen om judar som utsugare (ockrare) och uppmanar till bojkott av svensk-judiska affärsmän och företag.

Många judar som under 1930-talet försökte ta sig till Sverige för att undkomma nazisternas förföljelse avvisades, men ungefär 3 000 släpptes in. Flyktingarna beskrevs av antisemitiska grupper som ett allvarligt hot mot landet.

Under andra världskriget tog Sverige emot tusentals judar från Norge och Danmark och både före och efter krigsslutet kom ytterligare tusentals överlevande från Nazitysklands koncentrationsläger. Många av dessa lämnade senare Sverige, medan andra stannade kvar. Åren 1968–1972 kom cirka 2 700 polsk-judiska flyktingar till Sverige. De sökte sig hit på grund av antisemitisk förföljelse i det då kommunistiska Polen.

Den svensk-judiska befolkningen är sedan länge integrerad i det svenska samhället. Judiska församlingar finns i Stockholm, Malmö och Göteborg.

Stockholms Stora Synagoga, byggd år 1870.

Uppgifter

I den tyska nazistiska barnboken "Giftsvampen" ("Der Giftpilz") från 1938 beskrevs judar som ohederliga penningbesatta utsugare.

1. Fördomar

- Beskriv vad bilden ovan visar.
- Vilka fördomar mot judar finns i bilden?
- Förklara med hjälp av texten hur dessa fördomar mot judar kunde uppstå.
- Tror du att barn påverkas av propagandabilder som denna? Motivera ditt svar.

2. Judiskt liv i Sverige

- Hur kan det komma sig att det fanns fördomar mot judar i Sverige redan innan det fanns judar bosatta i landet?
- När fick judarna i Sverige samma medborgerliga rättigheter som andra svenskar?
- Till vänster ser du Stockholms Stora Synagoga. En synagoga är en judisk samlingsal för gudstjänst och religiösa studier. Varför tror du att en samlingslokal ofta blir viktig för olika minoriteter oavsett om man är religiös eller inte?
- Sammanfatta den svensk-judiska historien i Sverige i en minneskarta utifrån den information du hittar på följande hemsidor:
www.judiskaforsamlingen.se (Göteborg)
www.jf-stockholm.org (Stockholm)
www.jfm.se (Malmö)
www.judiska-museet.se (Judiska museet)

5 Kampen för jämlikhet

Under 1800-talet blev den franska revolutionens tankar om frihet, jämlikhet och broderskap politiska ideal i delar av Europa. Judar fick samma medborgerliga rättigheter som andra. Getton avskaffades. Judar tilläts studera på universitet och kunde aktivt delta inom samhällslivets alla områden. Men fientligheten mot judar försvann inte. Gamla fördomar fanns kvar och nya tillkom.

Antisemitiska partier

Under 1800-talet spreds nya myter om att judar ville styra världen och att de var en mindervärdig "ras". I Tyskland gavs detta judehat ett eget namn: antisemitism. Där uppstod också en antisemitisk rörelse med föreningar, partier och tidningar. Denna rörelse, som var starkt nationalistisk och vände sig mot det moderna samhället, var motståndare till att judar gavs samma rättigheter som andra tyskar. Antisemiterna gav även judarna skulden för den ekonomiska kris som drabbade landet 1873.

Dreyfus-affären

I Frankrike 1894 ställdes kaptan Alfred Dreyfus inför rätta, anklagad för att ha överlämnat hemlig militär information till tyska armén. Bevisen var förfalskade, ändå dömdes han till livstids fängelse. För många blev det dock tydligt att Dreyfus var oskyldig och att han anklagats därför att han var jude. Samtidigt som rättegången utlöste starka antisemitiska reaktioner i Frankrike, skapade den också motstånd mot judehat. En av motståndarna var författaren Émile Zola. Ett par år efter domen publicerade han ett öppet brev med rubriken "J'accuse" ("Jag anklagar"), vilket bidrog till att en ny rättegång hölls 1899. Dreyfus fick sitt straff mildrat för att sedan benådas. 1906 frikändes han helt från anklagelserna. Den antisemitiska rörelsen i Frankrike led ett stort nederlag och trängdes tillbaka. Men de antisemitiska idéerna fanns trots det kvar på många håll i det franska samhället.

Pogromer

Även för Östeuropas judar blev livet allt svårare mot slutet av 1800-talet. Efter attentatet mot den ryske tsaren Alexander II år 1881, ett dåd som skyllades på judarna, ökade de antijudiska kampanjerna i styrka. Hatet underblåstes av myndigheterna. En våg av pogromer – storskaliga attacker på judar och deras egendom – svepte över Tsarrysland. Tusentals judar mördades och fördrevs. Många flydde till Västeuropa eller till Palestina. Än fler emigrerade till USA. Mellan 1880 och 1917 utvandrade cirka två miljoner judar från Ryssland och andra östeuropeiska länder till USA.

Judiska kvinnor spelade i flera länder en betydande roll i 1800- och 1900-talets kvinnorörelser. Många var, som de svensk-judiska systrarna Gerda (bilden till vänster) och Agda Meyerson, också socialt engagerade. Gerda (1866–1929) gjorde viktiga insatser för att förbättra arbetarskors sociala förhållanden. Agda (1866–1924) var en pionjär när det gäller sjuksköterskornas organisering och utbildning.

Som utsänd för en österrikisk tidning bevitnade journalisten Theodor Herzl den antijudiska hets som bröt ut i Frankrike i samband med rättegången mot Dreyfus. Herzl var en icke-religiös jude. Mötet med antisemitismen i Frankrike och framgångarna för antisemitiska politiker som Wiens borgmästare Karl Lueger gjorde honom övertygad om att judarna måste ha en egen stat. Detta blev också målet för den nationalistiska rörelse han grundade, sionismen. Den sionistiska rörelsens första möte ägde rum i Basel i Schweiz 1897.

"J'accuse" – Jag anklagar – löd rubriken på den franske författaren Émile Zolas berömda försvar för kaptan Alfred Dreyfus.

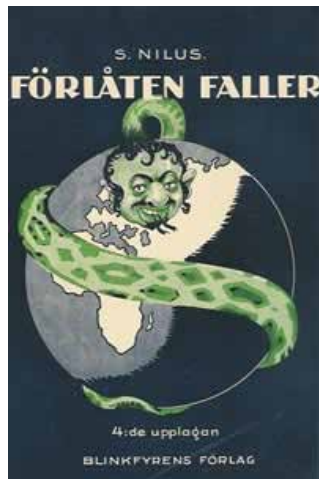
Utbredd myt

Liksom andra som plågades av fattigdom och förtryck lockades många östeuropeiska judar av socialismens budskap om jämlikhet. Ett antal kommunister med judisk bakgrund spelade också en framträdande roll i den ryska revolutionen 1917. I antisemitisk propaganda användes detta för att utmåla kommunismen som ett "judiskt" hot. Myten om den "judiska kommunismen" blev en av 1900-talets mest spridda politiska lögner.

"Sions vises protokoll"

Omkring år 1900 gavs den antisemitiska boken "Sions vises protokoll" ut i Ryssland. Skriften var en ren förfälskning, författad av personer som stod den tsarryska hemliga polisen nära. Den påstods bevisa att judarna hade en hemlig plan för att störta den gamla samhällsordningen. De sades till exempel ligga bakom alla nya och "farliga" idéer som liberalism, socialism och yttrande- och religionsfrihet. Genom denna påstådda sammansvärjning skulle de ta makten i hela världen.

Boken gavs ut på många olika språk och blev mycket populär. Många människor oroades över de stora och snabba förändringarna i samhället under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och letade efter enkla förklaringar och en "fiende" som var lätt att identifiera. Bland annat användes "Sions vises protokoll" av det nazistiska Tyskland. Boken sprids fortfarande i många länder. Den utgör en viktig källa för antisemitisk propaganda, särskilt myten om judiska sammansvärjningar.

När den antisemitiska förfälskningen "Sions vises protokoll" trycktes på svenska 1919 gavs den titeln "Förlåten faller".

Till vänster visas en fransk utgåva av samma bok.

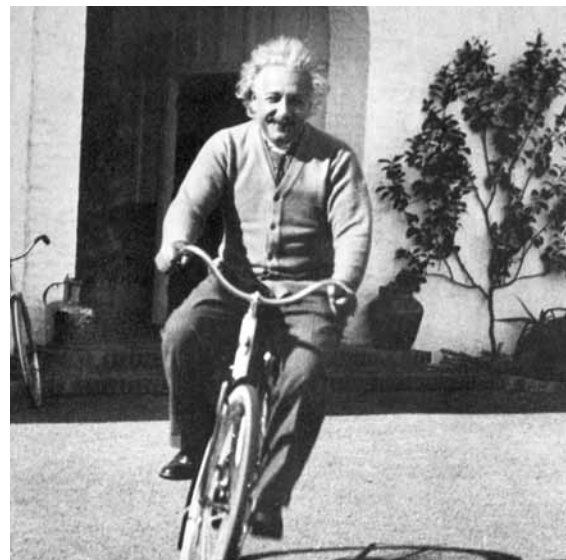
Uppgifter

1. Förföljelse och flykt

a. Vad anklagades judarna för i Europa under 1800-talet?

b. Vart flydde många av de östeuropeiska judar som förföljdes i slutet av 1800-talet?

c. Albert Einstein lämnade Tyskland 1932. På vilka sätt kan det vara dåligt för ett land om vetenskapsmän och konstnärer väljer att lämna landet?

Nobelpristagaren och fysikern Albert Einstein (1879–1955) var en av Tysklands främsta vetenskapsmän och mest berömda personer. Den växande antisemitismen fick Einstein, som var jude, att lämna Tyskland 1932.

2. "Protokollen"

"Sions vises protokoll" har översatts till många språk. Här intill ser du några exempel. Det är en av de mest spridda konspirationsteorierna. En konspirationsteori är tron på en hemlig sammansvärjning. Ofta kretsar berättelsen kring en grupp inflytelserika personer som, med enorma resurser till sitt förfogande, samarbetar i hemlighet.

a. Vilka andra konspirationsteorier känner du till?

b. Varför är det ofta svårt att övertyga den som tror på en konspirationsteori att han eller hon har fel?

c. Beskriv på vilka sätt bokomslagen till vänster är antisemitiska.

6 Förintelsen

Efter att nazisterna erövrade makten i Tyskland 1933 utsattes de tyska judarna för en statligt organiserad förföljelse som hela tiden förvärrades. Med andra världskrigets utbrott 1939 ökade den ännu mer och drabbade judar i alla de länder som Tyskland ockuperade. Så småningom övergick förföljelsen i ett försök att döda alla judar i Europa. Detta folkmord kallas Förintelsen.

Nazismen

Efter första världskriget (1914–1918) tvingades Tyskland lämna ifrån sig stora landområden och betala höga skadestånd. Många tyskar uppfattade detta som orättvist. En djup ekonomisk kris födde känslor av hopplöshet. Nazisterna och deras ledare Adolf Hitler påstod att judarna bar skulden till alla olyckor som drabbat Tyskland. Hitler lovade att återvinna förlorade landområden och på nytt göra Tyskland till en mäktig nation, utan judar och andra "främlingar".

Förföljelse

Omedelbart efter att nazistpartiet kom till makten 1933 inleddes en organiserad förföljelse av Tysklands judar. 1935 infördes de så kallade Nürnberglagarna. Lagarna bestämde vem som var jude, de gjorde de tyska judarna till andra klassens medborgare och förbjöd till exempel äktenskap mellan judar och icke-judar. Fler lagar följde som tvingade bort judar från allt större delar av det tyska samhället. 1938 stämplades tyska judars pass med ett rött "J". Stämpeln infördes efter önskemål från Schweiz och Sverige som ville kunna identifiera och avvisa flyende judar vid gränsen.

Med andra världskrigets utbrott 1939 tilltog förföljelsen. I de flesta länder som Tyskland ockuperade isolerades judarna från den övriga befolkningen och utsattes för omfattande förtryck. Judar tvingades bära en gul stjärna på sina kläder.

Massskjutningar

1941 angrep Tyskland Sovjetunionen. En massmordskampanj mot judar inleddes, av nazisterna kallad "den slutliga lösningen på judefrågan". På mindre än sex månader dödades 700 000 judar av så kallade "Einsatzgruppen" (en sorts specialförband), ibland med hjälp av frivilliga ur lokalbefolkningen. Judar drevs ut ur städer och byar och sköts. Under massakern i ravinen Babi Jar vid Kiev mördades, under två dagar i september 1941, 33 771 ukrainska judar.

Koncentrationsläger

Fång- och arbetsläger där fångarna utnyttjades till hårt och utmattande slavarbete.

I april 1943 gjorde judarna i gettot i Warszawa uppror. I en månad kämpade en liten grupp illa utrustade män och kvinnor mot den tyska övermakten. Upproret utgör det mest kända exemplet på judiskt motstånd mot nazisterna. Bilden visar hur judar tillfångatas för att deporteras eller skjutas efter att upproret slagits ner.

Förintelseläger

Nazisterna tyckte att dödandet inte var tillräckligt effektivt. Deras målsättning utvidgades dessutom till att försöka mörda alla judar i Europa. 1942 möttes höga nazistiska funktionärer i Wannsee utanför Berlin (Wannsee-konferensen) under ledning av chefen för säkerhetspolisen Reinhard Heydrich för att samordna "den slutliga lösningen av judefrågan". Månaderna därpå ökade antalet deportationer: judar från Tyskland och från ockuperade länder skickades med tåg till getton, koncentrations- och förintelseläger i Central- och Östeuropa. Många mördades i dödslägrens gaskammare, andra sköts eller dog till följd av svält, sjukdomar och slavarbete. Vid krigets slut 1945 hade närmare sex miljoner judiska män, kvinnor och barn döats.

Förintelseläger

Läger som inte hade något annat syfte än massmord på människor i framför allt gaskamrar eller gasvagnar. Två av lägren, Auschwitz-Birkenau och Majdanek, fungerade både som koncentrations- och förintelseläger.

Auschwitz-Birkenau, som låg i det ockuperade Polen, var det största av de nazistiska koncentrations- och förintelselägren. Mellan 1940 och 1945 mördades där omkring en miljon judar, 75 000 polacker, 21 000 romer (zigenare) och tusentals andra.

Judiska kvinnor och barn från Ungern efter ankomsten till Auschwitz-Birkenau och innan de förs till gaskammaren.

Anne Frank

När nazisterna kom till makten 1933 lämnade den judiska familjen Frank sitt hem i Frankfurt i Tyskland. Efter att fadern Otto hade hittat jobb och bostad i Amsterdam i Holland kom hustrun Edith och de två döttrarna Margot och Anne dit i början av 1934. Efter att Tyskland ockuperade Holland 1940 var familjen i stor fara. Från juli 1942 till augusti 1944 levde de gömda innan de upptäcktes och skickades till Auschwitz. Anne Frank skrev i sin dagbok om den tid hon levde i gömstället. Hon dog 1945, 16 år gammal, i koncentrationslägret Bergen-Belsen.

Så här skrev Anne Frank i sin dagbok den 9 oktober 1942: "Våra många judiska bekanta blir hämtade gruppvis. Gestapos behandling av dessa människor är allt annat än finkänslig, de blir forslade i boskapsvagnar till Westerbork, det stora judelägret i Drenthe. Miep berättade om någon som har rymt från Westerbork. Westerbork måste vara fruktansvärt. [...] Om det är så illa redan i Holland, hur ska de då leva i dessa fjärran och barbariska trakter dit de sedan skickas vidare? Vi tar för givet att de flesta blir mördade. Engelska radion talar om gasning ...".

Uppgifter

1938 stämpas tyska judars pass med ett rött "J". Stämpeln infördes efter önskemål från Schweiz och Sverige som ville kunna identifiera och avvisa flyende judar vid gränsen.

1. Att märka ut

Varför önskade Sverige och Schweiz att tyska judar skulle ha en markering (ett rött "J") stämplat i sina pass?

2. Till Auschwitz?

a. Varje år besöker många ungdomar från Sverige och andra länder Auschwitz. En plats där över en miljon människor, de allra flesta judar, mördades. Skulle du vilja besöka en plats som Auschwitz? Motivera ditt svar.

b. Auschwitz har blivit en symbol för nazisternas förbrytelser och några menar att Auschwitz dessutom kan gestalta alla de vidrigheter människor överhuvudtaget kan begå mot varandra. Varför tror du att Auschwitz blivit en så viktig symbol? Diskutera.

3. Anne Frank

a. Läs citatet från Anne Franks dagbok. Vad får vi veta om Förintelsen i hennes dagboksanteckning?

b. Vilka svårigheter tror du möter hjälparna som försöker rädda familjen Frank? Fundera ut fyra problem som räddarna ställs inför och rangordna dessa.

c. Vad hände med Anne Frank?

Extra uppgifter

Templets rasering, diasporan, beskyllningar, pogromer och kamp för medborgerliga rättigheter, "Sion vises protokoll", sionismen och Förintelsen. Detta har varit några av ämnena i detta häfte. Här kan du repetera det du lärt dig men också få lära dig något nytt.

1. Den judiska diasporan

På kartan kan du se hur judar rört sig i världen. Resvägarnas färger hänger ihop med frågorna nedan. Fyll i det som saknas i meningarna.

- a. Judar flydde Jerusalem år 70 efter vår tideräkning och hamnade i länder som _____.
- b. Muslimer, kristna och judar levde sida vid sida i den spanska staden _____. Under _____-talet ändrades detta och judarna tvingades så småningom att fly och hamnade då i länder som _____.
- c. De kristna styrkor som från 1000-talets slut drog fram genom Europa på väg till Jerusalem kallas för _____. Under 1300-talet fick judarna skulden för _____ och förföljdes. En del judar flydde våldsamheterna medan andra utvisades. Många hamnade i länder som _____.
- d. Kring sekelskiftet 1900 sker en stor utvandring av judar från Östeuropa. I Ryssland fick judarna skulden för _____. Många judar fruktade för sina liv och flydde till länder som _____.

2. Andra bokstäver

I Sverige skriver vi med latinska bokstäver. Bland annat arabiska, japanska, kinesiska och grekiska bokstäver ser helt annorlunda ut. Också de hebreiska bokstäverna har ett annat utseende och man skriver dem från höger till vänster.

a. Skriv ditt namn med hebreiska bokstäver. Var uppmärksam på att hebreiska har få vokaler. Du kan använda

א (hebreiska) som a, å, ä

ו (hebreiska) som o, u, ö

י (hebreiska) som i, y

ע (hebreiska) som e

Kom ihåg att skriva från höger till vänster!

b. Om du kan använda några andra slags bokstäver, skriver du ditt namn med dessa.

Bokstäverna

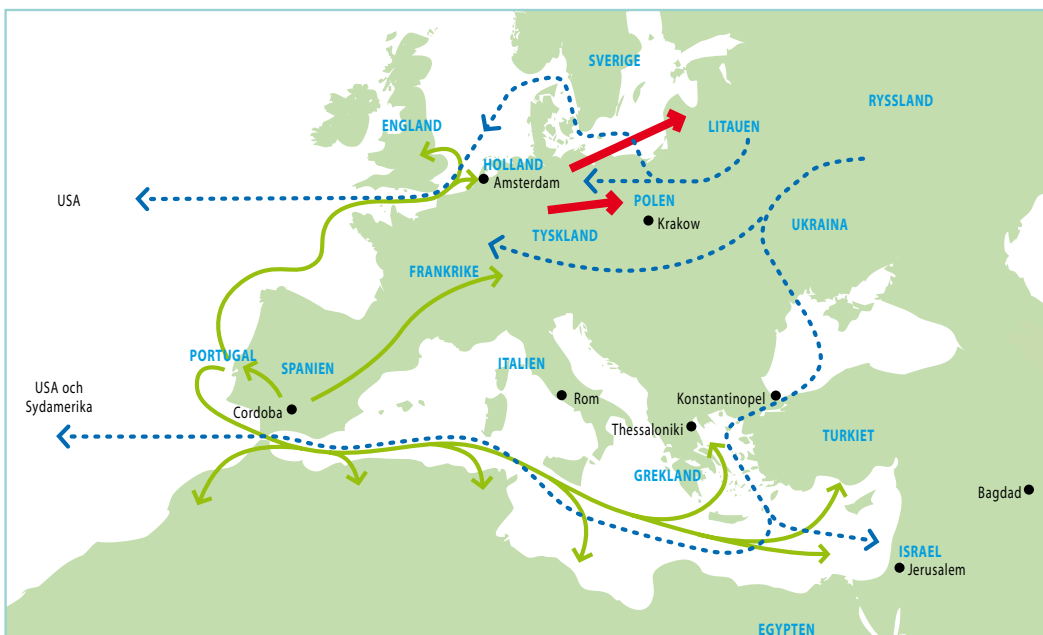
פ, נ, מ, כ, צ

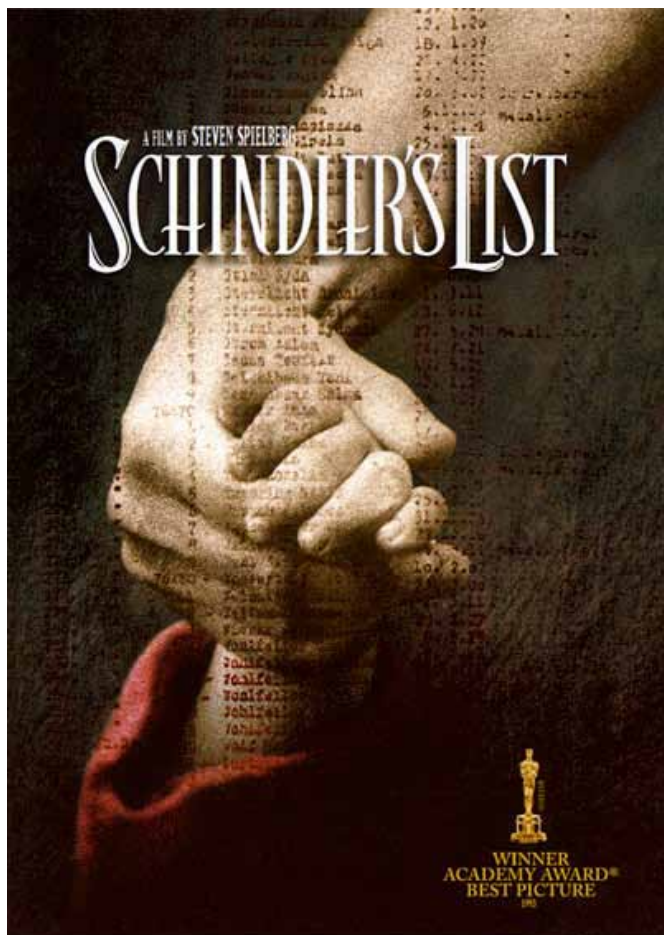
skrivs som

ך, ן, ם, ן, ף

i slutet av ord.

a, å, ä	א	Alef
b	ב	Bet
v	בּ	Vet
g	ג	Gimel
d	ד	Dalet
h	ה	Hey
o, u, ö	ו	Vav
tz	ז	Zayin
ch	ח	Chet
t	ט	Tet
i, y	י	Yod
k	כ	Kaf
l	ל	Lamed
m	מ	Mem
n	נ	Nun
s	ס	Samek
e	ע	Ayin
p	פ	Pei
t	צ	Tzadik
q, k	ק	Kof
r	ר	Resh
sh	שׁ	Shin
s	שׂ	Sin
t	ת	Tet

3. "Schindler's List"

Steven Spielbergs film "Schindler's List" berättar historien om den tyske företagsledaren Oskar Schindler. Under andra världskriget lyckades han förhindra att de cirka 1 200 judiska slavarbetare som arbetade för honom i den polska staden Krakow mördades i nazisternas utrotningsläger. Den amerikanske filmaren Steven Spielberg är själv jude och berättar om sin barndom: "Vi var inte särskilt religiösa hemma och åt bara koshermat med mina far- och morföräldrar. Jag hade inga judiska vänner. Jag ville inte riktigt veta av att jag var judisk. Det var först möjligt för mig att göra 'Schindler's list', när jag inte längre skämdes för att vara jude."

Analysera filmaffischen ovan utifrån innehåll, uppbyggnad, färger och budskap.

a. Beskriv affischens uppbyggnad. Vilka detaljer ser du? Vilka färger och symboler används?

b. Vilket budskap tror du att filmaffischen vill förmedla? Steven Spielberg berättar om sin ungdom i en intervju. "Några barn kallade mig och min familj för 'skitiga judar'. Nu förstår jag varför människor kan vända sig mot en. Det är helt enkelt så att de inte känner en och vet inte vad som försiggår i ens huvud."

c. Håller du med Spielberg eller inte? Motivera ditt ställningstagande.

Undervisningsmaterialet

Detta häfte är en del i ett undervisningsmaterial som belyser tre teman:

1. Antisemitism och de europeiska judarnas historia fram till 1945
2. Samtida antisemitism
3. Fördomar, intolerans, rasism och diskriminering

Studiematerialet är framtaget av OSSE/ODIHR och Anne Frank House i Amsterdam tillsammans med experter från flera europeiska länder. Den svenska utgåvan har översatts, bearbetats och utvecklats av Svenska kommittén mot antisemitism och Forum för levande historia.

Anne Frank House

Anne Frank House i Holland bevarar Anne Franks gömställe som ett museum. Det söker också främja Anne Franks ideal, inte bara med hänvisning till den tid i vilken hon levde, utan också genom att visa på dess samtida relevans. Anne Frank House utvecklar utbildningsprojekt som syftar till att bekämpa nutida former av antisemitism, rasism och xenofobi och befrämja tolerans och respekt mellan människor. För mer information: www.annefrank.org

Forum för levande historia

Forum för levande historia är en myndighet som med utgångspunkt i Förntelsen och andra brott mot mänskligheten arbetar med demokrati- och toleransfrågor baserat på de grundläggande värderingarna att alla människor är lika värda. Den viktigaste målgruppen är lärare och deras elever. Via seminarier, fortbildningar, utställningar och produktion av undervisningsmaterial vill Forum för levande historia ge skolorna verktyg för att utvecklas och stärkas i sitt viktiga arbete mot intolerans, fördomar och kränkande behandling. För mer information: www.levandehistoria.se

OSSE/ODIHR

Organisationen för samarbete och säkerhet i Europa (OSSE) är en säkerhetspolitisk organisation med 56 medlemsstater från Europa (däribland Sverige), Centralasien och Nordamerika. OSSE:s kontor för demokratiska institutioner och mänskliga rättigheter (ODIHR) stöder genomförandet av initiativ inom områdena tolerans och icke-diskriminering, mänskliga rättigheter och demokrati. För mer information: www.osce.org/odihr

Svenska kommittén mot antisemitism

Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA) är en ideell, politiskt och religiöst obunden organisation som har till ändamål att förebygga och motverka antisemitism och rasism. SKMA bedriver en rikstäckande utbildnings- och fortbildningsverksamhet, erbjuder studieresor i Förntelsens spår för elever och lärare liksom skrifter och läromedel om antisemitism, nazism och Nazitysklands folk mord. För mer information: www.skma.se

Produktion: Anne Frank House, Amsterdam, Holland. Redaktion, bearbetning och översättning till svenska: Henrik Bachner, Rachel Baran, Mikael Enochsson, Lena Jersenius, Svenska kommittén mot antisemitism och Forum för levande historia. Sakkunnig rådgivare: Stéphane Bruchfeld.

Layout: Cecilia Undemark. Bilder och illustrationer: ?????????????? Tack till: Gertrude och Ivar Philipsons Stiftelse för bidrag.

Karl Gabor
Judiska museet i Stockholm
Göran Larsson

Flyktingmotstånd och räddningsinsatser

Sverige var länge ovilligt att ta emot judar som flydde nazisterna. Men under kriget genomfördes viktiga räddningsinsatser.

Få länder var villiga att ta emot judar som sökte fly undan nazisternas förföljelser. Det gäller även Sverige. Mellan 1933 och andra världskrigets utbrott 1939 tilläts endast 3 000 judar komma in i landet. Majoriteten av flyktingarna avvisades. Oviljan att släppa in judar berodde bland annat på antisemitism och oro för ökad arbetslöshet. Vissa svenskar protesterade mot denna politik och krävde att Sverige skulle göra mer för att hjälpa nazismens offer.

Sverige stod utanför andra världskriget och undgick att bli ockuperat. Danmark och Norge ockuperades av Nazityskland 1940. Den svenska flyktingpolitiken ändrades 1942 när Sverige öppnade gränserna för norska judar som flydde nazisternas deportationer. När samma aktion planerades i Danmark 1943 kunde nästan alla danska judar, 7 200 av totalt cirka 8 000, fly till Sverige med hjälp av danska och svenska fiskare.

Raoul Wallenberg

Över en halv miljon ungerska judar mördades av nazisterna och deras medhjälpare 1944–1945. Med Raoul Wallenberg i spetsen lyckades dock en grupp svenska diplomater och representanter för Röda Korset rädda tiotusentals ungerska judar, bland annat genom att förse dem med tillfälliga så kallade skyddspass. Wallenberg arresterades av sovjetiska styrkor 1945. Han tilläts aldrig återvända till Sverige och hans exakta öde är okänt.

Efter kriget har Raoul Wallenberg blivit en symbol för medmänsklighet och motståndet mot nazisternas folk mord. I flera städer runt om i världen finns gator och torg uppkallade efter honom.

Folke Bernadotte och de "vita bussarna"

I krigets slutskede 1945 lyckades svenska och danska Röda korset, under ledning av Folke Bernadotte, efter förhandlingar med SS-chefen Heinrich Himmler rädda runt 20 000 fångar ur tyska koncentrationsläger. Majoriteten av dessa var skandinaver och polacker, ungefär en tredjedel av dem var judar. De räddade fördes till Sverige med de så kallade vita bussarna. Efter krigsslutet kom ytterligare cirka 10 000 judiska överlevande till Sverige.

Raoul Wallenberg, 1944.

Skyddspass av det slag som delades ut av Raoul Wallenberg och hans medhjälpare till ungerska judar.

Uppgifter

1. Att göra något

a. Varför tror du att svenska myndigheter från att ha varit ovilliga att släppa in judiska flyktingar, bestämde sig för att ta emot flyende judar? Diskutera.

b. Kan det ha spelat någon roll att det var danska och norska judar som Sverige tog emot 1942 och 1943? Motivera.

2. Egenskaper

a. Vilka personliga egenskaper tror du att en räddare som i hemlighet ska hjälpa människor behöver ha? Rangordna de fyra viktigaste.

b. Vem var Raoul Wallenberg?

Rödakorsexpeditionen "vita bussar" i Danmark 1945.